

1912-2012 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 2012, ΕΤΕ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΑ 1913-2011

Εκατό Χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες

Ν. ΜΕΡΤΖΟΣ
Σ. ΣΦΕΤΑΣ
Ι. ΖΟΥΚΑΣ

Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ
Σ. ΔΟΡΔΑΝΑΣ
Η. ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

ΕΛΛΑΔΑ – ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Μετά την ίδρυση βουλγαρικού κράτους τρία βασικά ζητήματα επηρέαζαν τις διμερείς ελληνοβουλγαρικές σχέσεις. (1) Το ζήτημα της οροθέτησης των ελληνοβουλγαρικών σφαιρών επιρροής στη Μακεδονία. (2) Το ζήτημα της άρσης του βουλγαρικού σχίσματος. (3) Το ζήτημα της συρρίκνωσης του Ελληνισμού της Ανατολικής Ρωμυλίας. Σε κανένα ζήτημα δεν επιτεύχθηκε συμφωνία. Ελλάδα και Βουλγαρία δεν υπέγραψαν καμιά συμφωνία για την εδαφική οροθέτηση στη Μακεδονία στις παραμονές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και οι ελληνοβουλγαρικές διαφορές λύθηκαν δια των όπλων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η ήττα της Βουλγαρίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην άνοδο των κομμάτων που είχαν αντιταχθεί σφοδρά στην προσχώρηση της Βουλγαρίας στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, του *Αγροτικού κόμματος* και των *Στενών Σοσιαλιστών*, οι οποίοι το 1919 μετονομάστηκαν σε *Κομμουνιστές* και προσχώρησαν στην *Κομμουνιστική Διεθνή*. Μετά την κατάρρευση του βουλγαρικού μετώπου, τον Σεπτέμβριο του 1918, τμήματα του βουλγαρικού στρατού στασίασαν και κατευθύνονταν προς τη Σόφια για την ανατροπή της κυβέρνησης Μαλίνωφ και του βασιλιά Φερδινάνδου. Ο Φερδινάνδος απελευθέρωσε από τη φυλακή τον Αλεξάνταρ Σταμπολίνσκυ, ηγέτη του Αγροτικού Κόμματος, δίνοντας εντολή να μεταβεί στον χώρο των ταραχών και να κατευνάσει το στράτευμα. Λόγω της αντιπολεμικής του κινητοποίησης ο Σταμπολίνσκυ είχε φυλακιστεί τον Σεπτέμβριο του 1915. Αλλά ο Σταμπολίνσκυ ηγήθηκε του στρατιωτικού κινήματος, ανακήρυξε στις 27 Σεπτεμβρίου 1918 στο Ραντομίρ «*τη Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» και έστρεψε τους εξεγερμένους στρατιώτες κατά του Φερδινάνδου. Σε κατάσταση πανικού ο Φερδινάνδος κάλεσε σε βοήθεια γερμανικά στρατεύματα και σώματα ένοπλων κομιτατζήδων της VMRO. Η άμυνα της Σόφιας ανατέθηκε στον στρατηγό Αλεξάνταρ Πρωτογκέρωφ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής της VMRO. Σε λίγες ημέρες το αυθόρμητο στρατιωτικό κίνημα συνετρίβη, αλλά ο πολιτικός βίος του Φερδινάνδου και του «προσωπικού του καθεστώτος» είχε λήξει. Ως κύριος υπεύθυνος για την ατυχή επιλογή της Βουλγαρίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παραιτήθηκε στις αρχές Οκτωβρίου 1918 και εγκατέλειψε τη χώρα. Τον διαδέχθηκε ο γιος του Βόρις Γ΄. Στις εκλογές του Αυγούστου 1919

το Αγροτικό Κόμμα του Σταμπολίνσκυ αναδείχθηκε σε πρώτο κόμμα και σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού με το Λαϊκό Κόμμα. Ως πρωθυπουργός της Βουλγαρίας ο Σταμπολίνσκυ εκπροσώπησε τη χώρα στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων και υπέγραψε στις 27 Νοεμβρίου 1919 την *ταπεινωτική για τη Βουλγαρία συνθήκη του Νεϊγύ*. Με τη συνθήκη αυτή η Βουλγαρία απώλεσε τη Νότιο Δοβρουτσά, τις λεγόμενες δυτικές επαρχίες (Τσάριμπροντ, Μποσίλεφγκραντ), και τη Στρώμνιτσα. Άλλοι όροι της συνθήκης του Νεϊγύ ήταν η επιβολή πολεμικών επανορθώσεων (2,25 δις. γαλλικών φράγκων) στη Βουλγαρία και η μείωση του βουλγαρικού στρατού σε 33.000 άνδρες σε εθελοντική βάση. Διασυμμαχική Επιτροπή Ελέγχου εγκαταστάθηκε στη Βουλγαρία για να επιβλέπει το έργο του αφοπλισμού. Η Δυτική Θράκη τέθηκε υπό διασυμμαχικό καθεστώς, αλλά προβλέφθηκε οικονομική διέξοδος της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, σύμφωνα με το άρθρο 49. Η συνδιάσκεψη του San Remo (Απρίλιος 1920) παραχώρησε στην Ελλάδα το δικαίωμα κατάληψης τόσο της Δυτικής όσο και της Ανατολικής Θράκης. Τέλη Ιουλίου 1920 ο ελληνικός στρατός κατέλαβε ολόκληρη τη Θράκη. Με τη συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) στην Ελλάδα παραχωρήθηκε η Ανατολική Θράκη μέχρι την Τσατάλτζα. *Η ελληνική κυριαρχία επί της Δυτικής Θράκης αναγνωρίστηκε σε ειδική σύμβαση της 10ης Αυγούστου 1920 ως παράρτημα της συνθήκης των Σεβρών*. Έτσι, από νομική άποψη το ζήτημα της Δυτικής Θράκης, η οποία με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) είχε εκχωρηθεί στη Βουλγαρία και μετά τη λήξη της ισχύος του διασυμμαχικού καθεστώτος (Νοέμβριος 1919 - Απρίλιος 1920) είχε τεθεί υπό τον έλεγχο της Ελλάδας, διαχωριζόταν από την Ανατολική Θράκη και την τύχη της συνθήκης των Σεβρών η οποία αφορούσε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, από νομική άποψη, η τύχη της Δυτικής Θράκης ήταν ανεξάρτητη από το μέλλον της Συνθήκης των Σεβρών.

Ο Σταμπολίνσκυ προσπάθησε να καταστρατηγήσει τους περιοριστικούς όρους της συνθήκης του Νεϊγύ σχετικά με τον αφοπλισμό της Βουλγαρίας. Δωροδοκώντας τη Διασυμμαχική Επιτροπή Ελέγχου κατάφερε να αποκρύψει το μεγαλύτερο μέρος του βουλγαρικού οπλισμού. *Με νόμο του 1920 για τη «υποχρεωτική εργασία» νέοι άνω των 20 ετών και νέες άνω των 16 ετών είχαν καθήκον να παρέχουν αμισθί κοινωνικό έργο (κατασκευή δρόμων, αποξήρανση ελών, κτλ.) από έξι μήνες μέχρι ένα έτος. Στην ουσία όμως οι νέοι εκπαιδεύονταν στρατιωτικά υπό την κάλυψη της κοινωνικής προσφοράς. Ο νόμος αυτός εφαρμόστηκε και από τις κυβερνήσεις που διαδέχτηκαν τον Σταμπολίνσκυ, διότι ήταν μια συγκαλυμμένη μορφή στρατιωτικής θητείας.*

Το βασικό ζήτημα στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις ήταν η διέξοδος της

Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Ενώ η Ελλάδα, επικαλούμενη το άρθρο 49 της συνθήκης του Νεϊγύ, ήταν πρόθυμη να παραχωρήσει στη Βουλγαρία οικονομική διέξοδο, η Βουλγαρία επιδίωκε εδαφική διέξοδο που την ερμήνευε είτε ως διεθνοποίηση μιας λωρίδας από τα βουλγαρικά σύνορα μέχρι την Αλεξανδρούπολη είτε ως αυτονόμηση της Δυτικής Θράκης και ενσωμάτωσής της στη Βουλγαρία. Στη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου (1920-1922) η βουλγαρική κυβέρνηση του αγροτικού ηγέτη του Σταμπολίνσκου ενίσχυε τον αγώνα του *Κεμάλ Ατατούρκ* (στρατολόγηση Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας για το Μικρασιατικό Μέτωπο από απεσταλμένους του Ατατούρκ, ανεκτική στάση έναντι της συνεργασίας της VMRO με Θρακο-Τουρκικές οργανώσεις στη Θράκη κατά των Ελλήνων κλπ.), ελπίζοντας ότι μια νίκη των Τούρκων θα οδηγούσε στην αναθεώρηση της συνθήκης των Σεβρών (10.8.1920) και της ειδικής σύμβασης ως παραρτήματος της συνθήκης για τη Δυτική Θράκη με την οποία η τελευταία ενσωματωνόταν στην Ελλάδα. Μετά την ήττα της Ελλάδας ο Σταμπολίνσκου, για να διασπάσει τον άξονα Αθήνας – Βελιγραδίου και για να εξασφαλίσει τη γιουγκοσλαβική υποστήριξη των βουλγαρικών διεκδικήσεων επί της Δυτικής Θράκης, επισκεπτόμενος τη γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα τον Νοέμβριο 1922, παραιτήθηκε από τη διεκδίκηση της σερβικής Μακεδονίας. Στο Βελιγράδι δήλωσε τους δημοσιογράφους.

«Δεν σκεπτόμαστε τη Μακεδονία, όσο και να μη το πιστεύετε. Αλλά αν εμείς οι Βούλγαροι δεν μιλάμε για τη Μακεδονία, υπάρχουν άλλοι που μιλάνε και σκέπτονται. Είναι οι ίδιοι οι Μακεδόνες. Μη λησμονείτε ότι οι Μακεδόνες είναι οι Ιρλανδοί Σλάβοι. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν μια αναπτυσσόμενη εθνική συνείδηση, δεν έπαψαν ποτέ να αγωνίζονται για την πατρίδα τους. Κάντε τους καλούς πολίτες. Δεν διεκδικούμε τη Μακεδονία, δεν θα διεξαγάγουμε ποτέ τον πόλεμο γι' αυτήν, ούτε τη μέρα που θα μπορέσουμε».

Ο Σταμπολίνσκου άφησε στη Γιουγκοσλαβία να λύσει το Μακεδονικό ως εσωτερικό της πρόβλημα. Ο ίδιος οραματιζόταν μια νοτιοσλαβική ομοσπονδία και έτσι το Μακεδονικό ως ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας και όχι ως εδαφική διεκδίκηση της Βουλγαρίας δεν θα έπρεπε να διαταράσσει τις βουλγαρογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Με τη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική συμφωνία της Ναϊσσού (Μάρτιος 1923) δεσμεύτηκε να εξουδετερώσει τη VMRO. Η VMRO κήρυξε τον Σταμπολίνσκου προδότη της Μακεδονίας και ανήγγειλε τη δολοφονία του πρωθυπουργού. Ο Σταμπολίνσκου στήριζε μια ομάδα Βουλγαρομακεδόνων, τους λεγόμενους, *Φεντεραλιστές* (Τόντωρ Πανίτσα, Φιλίπ Ατανάσωφ), οι οποίοι είχαν το 1920/1921 αποσχιστεί από τη VMRO του Τόντωρ Αλεξάντρωφ και προπαγάνδιζαν τη λύση του Μακεδονικού εντός μιας νοτιοσλαβικής ομοσπονδίας. Η αντί-

θεση των Φεντεραλιστών με τη VMRO οφειλόταν μερικώς σε προσωπικούς, μερικώς σε πολιτικούς λόγους. Ο Σταμπολίνσκυ ενίσχυε τους Φεντεραλιστές και τους έστρεφε εναντίον της VMRO.

Στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης η βουλγαρική αντιπροσωπεία απέρριψε όλες τις προτάσεις του Βενιζέλου για τη διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο (εκμίσθωση του λιμανιού της Αλεξανδρούπολης, ελεύθερη ζώνη στη Θεσσαλονίκη). Αλλά ούτε η Γιουγκοσλαβία ούτε η Τουρκία στήριξαν τη Βουλγαρία. Η Γιουγκοσλαβία δεν επιθυμούσε μια ρήξη με την Ελλάδα και αμφέβαλλε αν ο Σταμπολίνσκυ ήταν σε θέση να διαλύσει τη VMRO. Για μια βουλγαρογιουγκοσλαβική προσέγγιση απαραίτητη προϋπόθεση για το Βελιγράδι ήταν η διάλυση της VMRO. Η Γιουγκοσλαβία τάχθηκε υπέρ της παραμονής της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα και πρότεινε τη διεθνοποίηση μιας σιδηροδρομικής γραμμής από τα βουλγαρικά σύνορα μέχρι το Αιγαίο. Η Τουρκία, φοβούμενη ότι με την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία θα εγείρονταν βουλγαρικές διεκδικήσεις επί της Ανατολικής Θράκης, που κατοχύρωσε η Τουρκία μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, εκδιώκοντας το ντόπιο βουλγαρικό στοιχείο, πρότεινε δημοψήφισμα για τη Δυτική Θράκη. Έτσι, η Βουλγαρία βρέθηκε απομονωμένη. Για να αποτρέψει ταραχές στη Δυτική Θράκη, όπου ένα μέρος των Βουλγάρων και των Μουσουλμάνων είχε εξοπλισθεί από τη VMRO και τις Τουρκο-Θρακικές οργανώσεις, η κυβέρνηση του Στυλιανού Γονατά προέβη προληπτικά σε εκτοπίσεις Βουλγάρων από τη Δυτική Θράκη στο Τρίκερι και στην Κρήτη. Οι διαμαρτυρίες του Σταμπολίνσκυ προς τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν βρήκαν απήχηση. Για να αποτρέψει μια βουλγαροτουρκική προσέγγιση και για να δυσχεράνει την εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, ο Βενιζέλος, τον Μάιο 1923, κατέληξε σε μια συμφωνία με την Τουρκία: *Η Τουρκία παραιτήθηκε της καταβολής πολεμικών αποζημιώσεων από την πλευρά της Ελλάδας και η Ελλάδα συγκατατέθηκε στην εκχώρηση της περιοχής του Καραγάτσι στην Τουρκία. Βουλγαρική διέξοδος στο Αιγαίο έπρεπε τώρα να διέρχεται όχι μονάχα μέσω ελληνικού, αλλά και τουρκικού εδάφους. Από το Καραγάτσι διερχόταν η σιδηροδρομική γραμμή που κατέληγε στην Αλεξανδρούπολη.* Το μόνο ουσιαστικό κέρδος του Σταμπολίνσκυ για τη φιλική του στάση έναντι της Γιουγκοσλαβίας ήταν ορισμένες διευκολύνσεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην καταβολή των πολεμικών επανορθώσεων της Βουλγαρίας (μείωση του ποσού, αύξηση των δόσεων), μετά από εισήγηση της Γαλλίας. Η αποτυχία του Σταμπολίνσκυ στο Θρακικό, η ενδοτικότητα του στο Μακεδονικό, η απηνής καταδίωξη όλων των αντιπολιτευτικών κομμάτων, η επιβολή μιας αγροτικής δικτατορίας με την περιθωριοποίηση των Κομμουνιστών, οδήγησαν στην πραξικοπηματική ανατροπή της

αγροτικής κυβέρνησης στις 9 Ιουνίου 1923 και στην ειδεχθή δολοφονία του πρωθυπουργού από τη VMRO. Το πραξικόπημα οργανώθηκε κυρίως από τη Στρατιωτική Λίγκα με τη συνδρομή της VMRO και, χωρίς εξωτερική βοήθεια, η αντίσταση της «Πορτοκαλόχρωμης Φρουράς» συντρίφτηκε σύντομα. Οι Κομμουνιστές τήρησαν ουδέτερη στάση, ελπίζοντας ότι το πραξικόπημα θα οδηγούσε σε εμφύλιο πόλεμο και θα τους έδινε την ευκαιρία να καταλάβουν την εξουσία!

Μετά την ανατροπή του Σταμπολίνσκυ, στις 9.6.1923, σχηματίστηκε κυβέρνηση συνασπισμού (Δημοκρατική Ομόνοια) υπό τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Σόφιας Αλεξάνταρ Τσανκώφ. Η κυβέρνηση αποτελούνταν κυρίως από μέλη του Δημοκρατικού Κόμματος (χωρίς τον ηγέτη Αλεξάνταρ Μαλίνωφ) και από διάφορα άλλα μικρά πολιτικά κόμματα. Η νέα κυβέρνηση είχε την υποστήριξη κυρίως της Ιταλίας, η οποία ήταν εχθρικά διακείμενη προς τον Σταμπολίνσκυ λόγω της προσέγγισής του με το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. *Παρόλο που και η νέα κυβέρνηση τήρησε τη στάση του Σταμπολίνσκυ στο ζήτημα της εδαφικής διεξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης, τελικά με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24.7.1923) η Δυτική Θράκη επιδικάστηκε στην Ελλάδα με αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών, ελληνοτουρκικών και βουλγαροτουρκικών συνόρων. Έτσι, σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου το ζήτημα της εδαφικής διεξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο κατείχε κεντρική θέση στη βουλγαρική εξωτερική πολιτική και στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις.*

Η ανταλλαγή των πληθυσμών, με βάση την ελληνοβουλγαρική σύμβαση εθελούσιας μετανάστευσης της 27ης Νοεμβρίου 1919, στο πλαίσιο της συνθήκης του Νεϊγύ, στέρησε τη Βουλγαρία από ισχυρή πληθυσμιακή βάση στην ελληνική Μακεδονία, ενώ η εγκατάσταση Ελλήνων προσφύγων από τη Μικρά Ασία, σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάνης, είχε συμβάλει τον εξελληνισμό της περιοχής. Στην ελληνική Μακεδονία παρέμειναν περίπου 120.000 Σλαβόφωνοι και δίγλωσσοι, πρώην Πατριαρχικοί και Εξαρχικοί, υπήρχαν ομάδες με βουλγαρικά φρονήματα, αλλά δεν δημιουργούσαν προβλήματα στο ελληνικό κράτος. Κρίση στις διμερείς σχέσεις προκλήθηκε τον Ιούλιο του 1924 λόγω του μεθοριακού επεισοδίου Τερλίζ και της δολοφονίας 13 Βουλγάρων από τον Έλληνα ανθυπολοχαγό Δοξάκη. Στις 26 Ιουλίου 1924 έγινε βομβιστική επίθεση εναντίον του ταγματάρχη Καλαμπαλάκη στο χωριό Τερλίζ, στο σημερινό Δοξάτο της Δράμας. Οι Έλληνες στρατιωτικοί υπέθεσαν ότι πρόκειται για έργο κομιτατζήδων ή των συνεργατών τους. Αμέσως συνελήφθησαν 25 ύποπτοι Βούλγαροι, κάτοικοι του χωριού, και με τη συνοδεία του ανθυπολοχαφού Δοξάκη και Ελλήνων αστυ-

νομικών οδηγήθηκαν δεμένοι στο χωριό Άνω Βροντού για ανακρίσεις. Κατά την πορεία προσπάθησαν, κατά μια εκδοχή, να δραπετεύσουν στη Βουλγαρία. Τότε ο Δοξάκης, σε κλίμα πανικού και σύγχυσης, άνοιξε πυρ. Δεκατρία άτομα εκτελέστηκαν επί τόπου και δέκα κατόρθωσαν να διαφύγουν στη Βουλγαρία. Η Βουλγαρία εκμεταλλεύτηκε πολιτικά το γεγονός και απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών, ενώ η VMRO επιδόθηκε σε συστηματικό διωγμό των Ελλήνων της Βουλγαρίας. Για την εκτόνωση της κατάστασης ο εκπρόσωπος της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών, Νικόλαος Πολίτης, και ο Βούλγαρος υπουργός Εξωτερικών, Χρίστο Καλφώφ, υπέγραψαν στη Γενεύη στις 29 Σεπτεμβρίου 1924, υπό την αιγίδα του Γενικού Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών Eric Drummond, ένα Πρωτόκολλο σχετικά με την ικανοποίηση αιτημάτων, ατομικών ή συλλογικών, της βουλγαρικής μειονότητας στην Ελλάδα και της ελληνικής στη Βουλγαρία, κυρίως στον εκπαιδευτικό τομέα. Το ελληνικό Κοινοβούλιο είχε ήδη επικυρώσει στις 6 Αυγούστου 1924 τις μειονοτικές διατάξεις της Συνθήκης των Σεβρών που είχαν ενσωματωθεί στη Συνθήκη της Λωζάννης, αλλά, όπως είναι γνωστό, γινόταν αόριστα αναφορά σε θρησκευτικές, γλωσσικές και εθνικές μειονότητες. Το Πρωτόκολλο δεν υπογράφηκε μετά από αίτημα των μειονοτικών, αλλά κατόπιν συμφωνίας των κυβερνήσεων Ελλάδας και Βουλγαρίας. Για τη Βουλγαρία κάθε Σλαβόφωνος στη Μακεδονία ταυτιζόταν με τον Βούλγαρο, αποτελούσε τμήμα του «διασπασμένου» βουλγαρικού έθνους. Το Πρωτόκολλο προέβλεπε κυρίως τον συμβουλευτικό ρόλο των εκπροσώπων της Κοινωνίας των Εθνών στη Μικτή Επιτροπή Ελληνοβουλγαρικής Μετανάστευσης όσον αφορά τη λήψη των μέτρων της ελληνικής και βουλγαρικής κυβέρνησης, αλλά κατόπιν υποβολής των σχετικών αιτημάτων από τους μειονοτικούς. Στην Ελλάδα η υπογραφή του Πρωτοκόλλου χαρακτηρίστηκε από την κυβέρνηση του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου ως διπλωματική επιτυχία και ο Πολίτης τιμήθηκε με τον Μεγαλόσταυρο. Για τον Πολίτη η αναγνώριση βουλγαρικής μειονότητας από την Ελλάδα θα συνέβαλλε στην αποδυνάμωση του βουλγαρικού αλυτρωτισμού σε σχέση με την ελληνική Μακεδονία. Η Βουλγαρία διείδε τη σημασία του Πρωτοκόλλου κυρίως στο γεγονός ότι για πρώτη φορά σε επίσημο διπλωματικό έγγραφο, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, γινόταν αναφορά στην ύπαρξη Βουλγάρων στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. *«Το πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφώφ αναγνώρισε την ύπαρξη βουλγαρικής μειονότητας στη Μακεδονία. Είναι λογικό να συμπεράνει κανείς σε ποιον πρέπει να ανήκουν οι περιοχές αυτές. Δεν έχει σημασία αν το Πρωτόκολλο αυτό τεθεί σε ισχύ. Το σημαντικότερο είναι η αναγνώριση βουλγαρικής μειονότητας την ύπαρξη της οποίας στο παρελθόν αρνούνταν»*, δήλωσε στη Σόφια ο Τσανκώφ.

Αλλά το Πρωτόκολλο δεν εφαρμόστηκε. Το Βελιγράδι αντέδρασε στον χαρακτηρισμό των Σλαβοφώνων της ελληνικής Μακεδονίας ως Βουλγάρων, διότι αυτό υπέσκαπτε την πολιτική του εκσερβισμού στη σερβική Μακεδονία. Χαρακτηριστικές ήταν οι απειλητικές δηλώσεις του Βόισλαβ Μαρίνκοβιτς, υπουργού Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, προς τον Έλληνα πρέσβη στο Βελιγράδι, Δημήτριο Τσαμαδό.

«Θέλουμε να υπερασπιστούμε τη σερβική Μακεδονία όχι μονάχα με τα όπλα. Είναι για μας αναγκαίο να μην αμφισβητεί κανένας τον σερβικό της χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό βάση της μακεδονικής μας πολιτικής είναι το δόγμα, ότι ο σλαβικός πληθυσμός στη Μακεδονία είναι σερβικός. Δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι οι Σλάβοι μέχρι τα σύνορα είναι Σέρβοι και πέρα από τα σύνορα Βούλγαροι. Η αναγνώριση των Σλάβων της Έδεσσας και της Φλώρινας ως Βουλγάρων υπονομεύει την αρχή της πολιτικής μας σχετικά με τη σερβική Μακεδονία. Αυτή είναι η βάση της πολιτικής μας. Αν η Ελλάδα δεν θα μας βοηθήσει, θα μεταβάλουμε τη στάση μας και σε συνεννόηση με τη Βουλγαρία θα διαμελίσουμε την ελληνική Μακεδονία σε σφαίρες επιρροής».

Το Βελιγράδι απαίτησε την αναγνώριση σερβικής μειονότητας στην ελληνική Μακεδονία και κατήγγειλε την ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας του 1913. Η στάση της κυβέρνησης Πάσιτς εξέπληξε την Αθήνα. Το Βελιγράδι γνώριζε για την επικείμενη υπογραφή του Πρωτοκόλλου, αλλά ανέμενε το «ολίσθημα» της ελληνικής κυβέρνησης για να καταγγείλει την ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας του 1913 και για επαναδιαπραγματευθεί σε νέα βάση όλο το πλέγμα των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, κυρίως το ζήτημα της ελεύθερης ζώνης της Θεσσαλονίκης. Το ελληνικό Κοινοβούλιο δεν επικύρωσε τελικά το Πρωτόκολλο. Εκτός από τις αντιδράσεις της Γιουγκοσλαβίας, μείζον θέμα κατά τη συζήτηση στη Βουλή ήταν αν η αναγνώριση βουλγαρικής μειονότητας από την Ελλάδα θα ενίσχυε ή θα απονεύρωσε τον βουλγαρικό αλυτρωτισμό. Λόγω και των νέων εξελίξεων εντός της VMRO με την ανάληψη της ηγεσίας από τον Ιβάν Μιχαήλωφ, η αναγνώριση βουλγαρικής μειονότητας θα αποτελούσε εφιαλτήριο για τον βουλγαρικό αναθεωρητισμό, επισήμανε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Καθώς οι σχέσεις της Ελλάδας με τα άλλα βαλκανικά κράτη ήταν προβληματικές, η Αθήνα δεν επιθυμούσε διατάραξη των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.

Για να αρθούν οι διπλωματικές επιπτώσεις από τη μη επικύρωση του Πρωτοκόλλου, αλλά και για να φανεί η Ελλάδα συνεπής στις δεσμεύσεις της που απέρρεαν από τις μειονοτικές διατάξεις της συνθήκης των Σεβρών, δεδομένου ότι εκκρεμούσε και η λήψη προσφυγικού δανείου, το οποίο ίσως να μην χορηγού-

νταν με την τροπή των πραγμάτων, η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε στις 29 Μαΐου 1925 στην Κοινωνία των Εθνών ότι θα σεβαστεί τα αιτήματα των Σλαβοφώνων στον εκπαιδευτικό και θρησκευτικό τομέα. Δεν γίνεται πια λόγος για Βούλγαρους, αλλά για Σλαβόφωνους. Στα πλαίσια των εκπαιδευτικών μέτρων που η Ελλάδα σκόπευε να λάβει συγκαταλεγόταν και η σύνταξη του Αλφαβηταρίου (ABECEDAR) με βάση τοπικά σλαβικά ιδιώματα της Δυτικής Μακεδονίας και με το λατινικό αλφάβητο. Η Βουλγαρία αντέδρασε στο ABECEDAR, διότι δεν χρησιμοποιήθηκε το κυριλικό αλφάβητο και η λόγια βουλγαρική γλώσσα. Η κυβέρνηση Πάγκαλου διένειμε, τον Ιανουάριο του 1926, το ABECEDAR σε σχολεία της Δυτικής Μακεδονίας. Αλλά αντέδρασαν οι γραικομάνοι Σλαβόφωνοι που το έκαψαν στο Αμύνταιο. Οι Σλαβόφωνοι δεν ήταν μια συμπαγής ομάδα.

Είναι σαφές ότι το ζήτημα των Σλαβοφώνων της ελληνικής Μακεδονίας εμπλεκόταν στη γενικότερη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική διένεξη. Οι ίδιοι οι Σλαβόφωνοι ποτέ δεν διαμαρτυρήθηκαν είτε στην Κοινωνία των Εθνών είτε στην ελληνική κυβέρνηση για καταπίεση. Αν εισαγόταν η κωδικοποιημένη βουλγαρική ή σερβική γλώσσα σε σχολεία Σλαβοφώνων της Δυτικής Μακεδονίας, είναι αμφίβολο αν θα γινόταν κατανοητή, ενώ θα προκαλούσε αντιδράσεις σε Βελιγράδι και Σόφια αντίστοιχα. Η Ελλάδα, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, δεν είχε ιδιαίτερους λόγους να αναγνωρίσει βουλγαρική ή σερβική μειονότητα. Οι εναπομείναντες αποτελούσαν για την Ελλάδα μια γλωσσική ομάδα και όχι εθνική μειονότητα με τη σημασία που έχει ο όρος στο διεθνές δίκαιο. Καθώς στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου Πολίτη – Καλφώφ επέδρασαν κυρίως συγκυριακοί παράγοντες, αυτό δεν εξέφραζε την ειλικρινή επιθυμία των δύο κρατών για τη διευθέτηση μειονοτικών ζητημάτων. Και σε περίπτωση που η Γιουγκοσλαβία δεν αντιδρούσε, είναι αμφίβολο αν το Πρωτόκολλο τελικά θα εφαρμοζόταν. Στη Βουλγαρία, και μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου, συνεχίστηκε το κύμα των ανθελληνικών διωγμών, ενώ η Ελλάδα ακολούθησε πολιτική ήπιας αφομοίωσης των Σλαβοφώνων (εκπαίδευση, διάσπαση της Zadruga, της οικογενειακής κοινότητας, ανάπτυξη χρηματικής οικονομίας και εμπορικών συναλλαγών ντόπιων-προσφύγων, μικτοί γάμοι) με αισθητά αποτελέσματα. Ποτέ η υποτιθέμενη βουλγαρική ή «σλαβομακεδονική» μειονότητα στην Ελλάδα δεν αυτοπαρουσιάστηκε και ποτέ δεν έθεσε στην Κοινωνία των Εθνών τα αιτήματά της. Φιλοβουλγαρικές ομάδες υπήρχαν στην ελληνική Μακεδονία, αλλά δεν αμφισβητούσαν την ελληνική κυριαρχία.

«Στους Σλαβόφωνους που δεν είναι πάνω από 85.000-90.000 σήμερα, υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό γραικομένων που, αν και μιλούν σλαβικές διαλέκτους,

αισθάνονται Έλληνες. Γιατί να ανεχτούν αυτοί τεχνητά μέτρα με σκοπό την καλλιέργεια βουλγαρικής ή σερβικής συνείδησης; Αυτοί κάνουν ό,τι μπορούν για να μάθουν ελληνικά και στέλνουν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία. Υπάρχουν και άλλοι που δεν έχουν απολύτως καμιά εθνική συνείδηση. Αυτοί θα γίνουν οτιδήποτε αρκεί να τους εξασφαλίσεις την ησυχία τους. Γιατί να τους στρέψουμε σε άλλη κατεύθυνση; Υπάρχουν φυσικά και οι Σλαβόφωνοι που θα προτιμούσαν να μάθουν τα παιδιά τους βουλγαρικά. Αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά τίποτα. Όσοι ένωσαν Βούλγαροι πήγαν ήδη στη Βουλγαρία. Όσοι έμειναν πιστεύουμε ότι έχουν θετικά συναισθήματα έναντι της Ελλάδας. Ο Βενιζέλος είναι έτοιμος να δώσει σ' αυτήν την τρίτη κατηγορία σχολεία που να διδάσκουν τη διάλεκτό τους. Μέχρι στιγμής όμως κανείς δεν ζήτησε τέτοιο σχολείο. Αν ζητήσουν, αυθόρμητα θα το έχουν, αλλά δε θα τους το επιβάλουμε κιόλας!», ανέφερε ο Έλληνας διπλωμάτης, Δ. Αγνίδης, στον Γενικό Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών στις 18 Φεβρουαρίου 1929. Για να απεμπλακεί η Ελλάδα από τον σερβοβουλγαρικό ανταγωνισμό για την ταυτότητα των Σλαβοφώνων και για να φανεί παράλληλα συνεπής στις υποχρεώσεις της έναντι της Κοινωνίας των Εθνών ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός το 1928-1932, ήταν πρόθυμος να επιτρέψει τη λειτουργία σχολείων με γλώσσα διδασκαλίας όχι τη σερβική ή η βουλγαρική, αλλά τις τοπικές σλαβομακεδονικές διαλέκτους, εφόσον όμως οι ίδιοι οι Σλαβόφωνοι το ζητούσαν. «Θα ήμην διατεθειμένος, αν κατά τον εσωτερικόν νόμον ο απαιτούμενος αριθμός μας ζητήσει το άνοιγμα σχολείων από αυτούς τους Σλαβόφωνους, ν' ανοίξω με μόνην την διαφοράν, ότι θα τα ήνοιγα ως μακεδονοσλαβικά, και δεν θα επέτρεπα καμμίαν επαφήν με κυβερνήσεις άλλων κρατών», δήλωσε ο Βενιζέλος στον Μαρίνκοβιτς τον Ιούνιο του 1930. Αλλά οι Σλαβόφωνοι, αγροτικοί κυρίως πληθυσμοί, ποτέ δεν υπέβαλαν υπομνήματα στην Κοινωνία των Εθνών για τη διδασκαλία των σλαβομακεδονικών ιδιωμάτων. Αν μια ομάδα Σλαβοφώνων επιθυμούσε να διδαχθεί μια σλαβική γλώσσα, αυτή ήταν η βουλγαρική, εφόσον τότε η Βουλγαρία ήταν το κέντρο του αναθεωρητισμού. Η διδασκαλία των σλαβομακεδονικών ιδιωμάτων θα απομάκρυνε τον κίνδυνο ανάμιξης της Σόφιας ή του Βελιγραδίου στις εσωτερικές ελληνικές υποθέσεις, αλλά τότε δεν υπήρχε η αίσθηση στους Σλαβόφωνους ότι δεν ήταν Βούλγαροι, Σέρβοι ή Βούλγαροι. Ωστόσο, οι νέες γενιές είχαν εκμάθει την ελληνική γλώσσα.

Το μεθοριακό επεισόδιο Πετριτσίου της 19ης Οκτωβρίου 1925 προκάλεσε νέα όξυνση στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις. Βουλγαρικό φυλάκιο άνοιξε πυρ εναντίον ελληνικού φυλακίου στην περιοχή του Σιδηροκάστρου και Έλληνας αξιωματικός, φέροντας λευκή σημαία, φονεύθηκε κατά την κατάπαυση του πυρός τη στιγμή που έσπευδε σε συνάντηση με τον Βούλγαρο συνάδελφό του για

συνεννόηση. Θέλοντας να αυξήσει τη δημοτικότητα του, καθώς σχεδίαζε την επιβολή δικτατορίας, και υπό την επίδραση του ψυχολογικού κλίματος που δημιουργήθηκε μεταξύ των δύο χωρών με την τύχη του Πρωτοκόλλου Πολίτη – Καλφώφ, ο Πάγκαλος διέταξε τις ελληνικές δυνάμεις να διαβούν τη μεθόριο. Ο ελληνικός στρατός κατέλαβε το Πετρίτσι της Βουλγαρίας, συναντώντας την αντίσταση κυρίως της VMRO. Η βουλγαρική κυβέρνηση Τσανκώφ ζήτησε αμέσως την παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών. Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, Αριστείδης Μπριάν, συγκάλεσε εκτάκτως το Συμβούλιο που αξίωσε την άμεση κατάπαυση του πυρός και την ανάκληση του ελληνικού στρατού. Η Ελλάδα ανακάλεσε τον στρατό της και η διεθνής ανακριτική επιτροπή μετά από επιτόπια έρευνα επέβαλε στην Ελλάδα την καταβολή 10.000.000 λέβα για επανόρθωση υλικών και ηθικών ζημιών και άλλων 20.000.000 λέβα για την αξία αντικειμένων που καταστράφηκαν ή αφαιρέθηκαν. Για την αποτροπή μελλοντικών μεθοριακών επεισοδίων Σουηδοί αξιωματούχοι, στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών, ανέλαβαν για δύο περίπου έτη επιτυχώς την αναδιοργάνωση του ελέγχου των ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Έτσι, η εξέλιξη της ελληνικής Μακεδονίας ήταν διαφορετική από αυτή της σερβικής Μακεδονίας.

Η επιεικής στάση της Κοινωνίας των Εθνών έναντι της Βουλγαρίας στην ελληνοβουλγαρική διένεξη υπαγορεύτηκε από τη γενικότερη ευρωπαϊκή πολιτική του λεγόμενου «Βαλκανικού Λοκάρνο». Στις 16 Οκτωβρίου 1925 στο Λοκάρνο της Ελβετίας υπογράφηκε μεταξύ Γερμανίας, Γαλλίας και Βελγίου συνθήκη για την αμοιβαία αναγνώριση των υφισταμένων μεταξύ τους συνόρων και τον αφοπλισμό της Ρηνανίας υπό την εγγύηση της Αγγλίας και της Ιταλίας. Ταυτόχρονα, κυρίως η Αγγλία προωθούσε και την ιδέα ενός Βαλκανικού Λοκάρνο, μιας ειρηνικής συνύπαρξης των νικητών και ηττημένων στα Βαλκάνια στη βάση συμφωνιών εγγύησης των συνόρων και διαιτησίας των διαφορών στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών και με την εγγύηση μιας Μεγάλης Δύναμης. Έτσι, η Κοινωνία των Εθνών δεν αναζήτησε τα αίτια των μεθοριακών επεισοδίων στη δράση της VMRO και δεν επέριψε τις ανάλογες ευθύνες στη βουλγαρική κυβέρνηση Τσανκώφ. Ωστόσο, γρήγορα ανέκυψαν διχογνωμίες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Γαλλία επιδίωκε ένα Βαλκανικό Λοκάρνο σε στενή σύνθεση, την υπογραφή διμερών συμφωνιών μεταξύ Βουλγαρίας, Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, ενώ η Αγγλία σε ευρύτερη σύνθεση: διαβαλκανικές συμφωνίες εγγύησης των συνόρων και διαιτησίας των διαφορών και συμφωνίες μεταξύ των βαλκανικών κρατών και της Ιταλίας με τη διεθνή εγγύηση της Μεγάλης Βρετανίας. Ήταν κατά συνέπεια προφανής η επιδίωξη της Αγγλίας και της Ιταλίας για

μείωση της γαλλικής επιρροής στα Βαλκάνια. Στην ουσία η Αγγλία αποσκοπούσε μέσω ενός Βαλκανικού Λοκάρνο να αντικαταστήσει τη Μικρή Αντάντ. Με άλλα λόγια η Αγγλία και η Ιταλία επιδίωκαν την ανάληψη επιδιατητικού ρόλου στις ενδοβαλκανικές διενέξεις, ενώ η Γαλλία επιθυμούσε την επίλυση των διαφορών των βαλκανικών κρατών με διμερείς συμφωνίες. Οι διαφορές αυτές και η αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας κατέστησαν ανεδαφική την ιδέα ενός Βαλκανικού Λοκάρνο.

Μετά την ολοκλήρωση της ανταλλαγής των πληθυσμών τέθηκε το ζήτημα της αποζημίωσης των προσφύγων. Για την αποζημίωση των προσφύγων που μετανάστευσαν σε Ελλάδα και Βουλγαρία με τη συνθήκη του Νεϊγύ, οι υπουργοί Εξωτερικών, Ελλάδας και Βουλγαρίας, Γεώργιος Καφαντάρης και Βλαντιμίρ Μολλώφ, υπέγραψαν στις 9 Δεκεμβρίου 1927 στη Γενεύη ειδική σύμβαση. Προβλεπόταν οι πρόσφυγες να αποζημιωθούν μονάχα με το 10% της αξίας της περιουσίας τους σε ρευστό και το υπόλοιπο 90% θα καταβαλλόταν σε ομόλογα από τα αντίστοιχα κράτη σε διάστημα 30 ετών. Η σύμβαση όμως αυτή δεν εφαρμόστηκε. Η Ελλάδα συνέδεε την καταβολή των προσφυγικών αποζημιώσεων με την καταβολή των οφειλομένων πολεμικών επανορθώσεων της Βουλγαρίας προς την Ελλάδα. Καθώς η Βουλγαρία επί πρωθυπουργίας Λιάπτσεφ (1926-1931), επικαλούμενη οικονομικές δυσκολίες, ανέβαλε την πληρωμή των επανορθώσεων και το 1930, λόγω της οικονομικής κρίσης, κατάφερε με απόφαση της Συνδιάσκεψης της Χάγης να ελαχιστοποιήσει το ύψος των επανορθώσεων που προέβλεπε η Συνθήκη του Νεϊγύ (επωφελούμενη από τη γερμανική περίπτωση) η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1929-31 δεν κατέβαλλε τις προσφυγικές αποζημιώσεις και το 1930, όταν η Βουλγαρία αύξησε τους τελωνειακούς δασμούς, κατήγγειλε την προσωρινή εμπορική ελληνοβουλγαρική σύμβαση που είχε υπογραφεί το 1927. Άρχισε ένας ελληνοβουλγαρικός τελωνειακός πόλεμος. Όταν το 1932 η Βουλγαρία επί πρωθυπουργίας Νικόλα Μουσάνωφ, ακολουθώντας τη Γερμανία, σταμάτησε να καταβάλλει τις επανορθώσεις, η Ελλάδα πάγωσε τη σύμβαση Καφαντάρη-Μολλώφ. Η Αθήνα δεχόταν τη λύση του συμψηφισμού, αλλά με ενεργητικό υπόλοιπο υπέρ της Ελλάδας, ενώ η Βουλγαρία αποσυνέδεε τα δύο ζητήματα (το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων και των προσφυγικών αποζημιώσεων). Έτσι, στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, πέρα από το σημαντικό ζήτημα της εξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, εκκρεμούσαν και ζητήματα οικονομικής φύσης.

Η Βουλγαρία δεν υπέγραψε το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 και δεν προχώρησε στη Βαλκανική Συνεννόηση, διότι δεν αποδέχτηκε τη διατήρηση του εδαφικού status-quo.

Η Αγγλία του Νέβιλ Τσάμπαρλεν επιδίωξε να εφαρμόσει την πολιτική κατευνασμού της Γερμανίας και στη βουλγαρική περίπτωση. Μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στη ναζιστική Γερμανία, η Αγγλία προσπάθησε να αποτρέψει πρόσδεση της Βουλγαρίας στο γερμανικό άρμα, προβαίνοντας σε παραχωρήσεις προς τη Σόφια. Καθώς ο επανεξολισμός της Βουλγαρίας ήταν πασιφανής, η αγγλική διπλωματία εκτιμούσε ότι μια συναινετική, τυπική κατάργηση των περιοριστικών διατάξεων της συνθήκης του Νεϊγύ θα συνέβαλλε στην προσχώρηση της Βουλγαρίας στη Βαλκανική Συνεννόηση. Στις 31 Ιουλίου 1938 ο Ιωάννης Μεταξάς, ως Πρόεδρος της Βαλκανικής Συνεννόησης, υπέγραψε στη Θεσσαλονίκη (μετά από αγγλική παραίνεση) με τον Βούλγαρο πρωθυπουργό, Ιβάν Κιοσειβάνοφ, *μια συμφωνία που επέτρεπε τον επανεξοπλισμό της Βουλγαρίας και καταργούσε το καθεστώς των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών στη Θράκη*. Τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονταν να μην καταφύγουν στη βία και σε επιθετικές ενέργειες. Αλλά τίποτα δεν δέσμευε τη Βουλγαρία να παραιτηθεί από την αναθεωρητική της πολιτική, παρόλο που για λόγους τακτικής τόνιζε τις φιλειρηνικές της διαθέσεις και απέδιδε τον εξοπλισμό της σε αμυντικούς λόγους. Παρόμοια συμφωνία υπογράφηκε τον επόμενο μήνα μεταξύ της Βαλκανικής Συνεννόησης και της Ουγγαρίας στο Μπλεντ. Ήταν μια προσπάθεια της Αγγλίας να αποτρέψει τη στενότερη πρόσδεση της Βουλγαρίας στη Γερμανία και να δημιουργήσει ένα τριπολικό σύστημα ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη κατά της Γερμανίας: *Ρουμανία – Ουγγαρία – Βουλγαρία*.

Ωστόσο, η επιτυχία της αγγλικής πολιτικής προϋπέθετε την εγκατάλειψη της αναθεωρητικής πολιτικής από τους ηττημένους του πολέμου. Η Βουλγαρία δεν εγκατέλειψε την αναθεωρητική της πολιτική, δεν προσχώρησε στη θνησιγενή Βαλκανική Συνεννόηση, ούτε φάνηκε πρόθυμη να επιλύσει τις ελληνοβουλγαρικές οικονομικές διαφορές. Στις παραχωρήσεις της Αγγλίας και των Βαλκάνιων γειτόνων η Βουλγαρία διέβλεπε την αδυναμία διατήρησης του συστήματος των Βερσαλλιών και της συνθήκης του Νεϊγύ. *Από την άλλη πλευρά υπήρχαν και αγγλικές πολεμικές βιομηχανίες που είχαν αναπτύξει ανταγωνιστικές σχέσεις με τις αντίστοιχες γερμανικές και ενδιαφέρονταν για την πώληση αγγλικού πολεμικού υλικού στη Βουλγαρία*.

Μετά τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας (Μάρτιος 1939) και την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ιταλία (Απρίλιος 1939), η Βουλγαρία έθεσε ζήτημα επιστροφής της εύφορης Νοτίου Δοβρουτσάς. Το Λονδίνο, που ακολουθούσε τώρα την πολιτική της ανάσχεσης της Γερμανίας, ήταν πρόθυμο να ανταποκριθεί θετικά στο βουλγαρικό αυτό αίτημα με την ψευδαίσθηση ότι η Βουλγαρία θα προσχωρούσε στη Βαλκανική Συνεννόηση, αλλά απρόθυμο να ασκήσει πίε-

ση στη Ρουμανία. Άφησε στην Τουρκία να αναλάβει τη διαμεσολαβητική προσπάθεια. Ωστόσο, το Βουκουρέστι απέρριπτε κατηγορηματικά την επιστροφή της Νοτίου Δοβρουτσάς στη Βουλγαρία από φόβο μήπως εγείρει και η Ουγγαρία διεκδικήσεις στην Τρανσυλβανία. *Οι άξονες της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής καθορίστηκαν σε ειδική οδηγία του Κιοσειβάνωφ (19.4.1939) προς τις βουλγαρικές πρεσβείες του εξωτερικού: (1) Στόχος της Βουλγαρίας είναι η επιστροφή της Νοτίου Δοβρουτσάς, της Δυτικής Θράκης και ίσως των δυτικών επαρχιών. (2) Η πολιτική της ουδετερότητας και της αναμονής θα συνεχιστεί όσο αυτή επιβάλλεται από τις διεθνείς περιστάσεις. (3) Οι οικονομικές σχέσεις της Βουλγαρίας με τη Γερμανία, ο εξοπλισμός του βουλγαρικού στρατού με γερμανικό πολεμικό υλικό και η καταλυτική ισχύς της Γερμανίας δεν επιτρέπουν την προσχώρηση της Βουλγαρίας στις δυτικές δημοκρατίες κατά της Γερμανίας.*

Μετά την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο Βόρις Γ΄, χωρίς να εγκαταλείψει την ουδετερότητα, άρχισε να στρέφεται περισσότερο προς τη Γερμανία. Τον Οκτώβριο του 1939 ο Βόρις Γ΄ διέλυσε τη Βουλή του 1938. Τον Δεκέμβριο του 1939 και τον Ιανουάριο του 1940 διεξήχθησαν βουλευτικές εκλογές, χωρίς την ύπαρξη πολιτικών κομμάτων, όπως και το 1938. Στη νέα βουλή οι πειθίηνιοι βουλευτές του Βόριδος Γ΄ είχαν την απόλυτη πλειοψηφία, αλλά υπήρχαν και βουλευτές, μέλη του πρώην Δημοκρατικού και του Κομμουνιστικού Κόμματος που ήταν απλά ανεκτοί. Στις 15 Φεβρουαρίου 1940 σχηματίστηκε γερμανόφιλη κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον καθηγητή Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Σόφιας, Μπόγκνταν Φίλωφ. Υπό τον ισχυρό αντίκτυπο των γερμανικών νικών (κατάρρευση της Δανίας, Νορβηγίας, Βελγίου Ολλανδίας και Γαλλίας) η κυβέρνηση Φίλωφ ήταν πλέον πεπεισμένη ότι η αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνον με γερμανική βοήθεια. Παρόλο που η Αγγλία το 1939 έβλεπε ως αποκατάσταση μιας αδικίας την επιστροφή της Νοτίου Δοβρουτσάς στη Βουλγαρία, δεν ήταν αποφασισμένη να ασκήσει πίεση στη Ρουμανία, η οποία είχε απορρίψει κάθε εδαφική παραχώρηση προς τη Βουλγαρία, φοβούμενη ότι θα αποτελούσε προηγούμενο για τις συγγραφικές διεκδικήσεις επί της Τρανσυλβανίας. Έτσι, ύστερα από γερμανική παρέμβαση (και με την ανοχή της Αγγλίας) η Βουλγαρία με τη συνθήκη της Κραϊόβας (7 Σεπτεμβρίου 1940) προσάρτησε τη Νότιο Δοβρουτσά. Αλλά η Βουλγαρία δεν είχε καμιά ελπίδα για την απόκτηση εδαφικής διεξόδου στο Αιγαίο με τη βοήθεια της Αγγλίας. *Ο Μεταξάς επέσπευξε πάντα τον κίνδυνο ίδρυσης ναυτικής γερμανικής βάσης στο Αιγαίο, αν η Βουλγαρία αποκτούσε εδαφική διέξοδο.* Έτσι, ουσιαστικά από το φθινόπωρο του 1940 δεν υπήρχε θέμα βουλγαρικής ουδετερότητας, αλλά απλά επιλογής της χρονικής στιγμής της προσχώρησης στον

Άξονα. Στις παραμονές της ιταλικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ κάλεσαν τη Βουλγαρία να προσχωρήσει στον Άξονα και να συνδράμει στρατιωτικά την Ιταλία με αντάλλαγμα τη Δυτική Θράκη. Αλλά ο Βόρις Γ΄ αρνήθηκε, επικαλούμενος την έλλειψη της κατάλληλης προετοιμασίας του βουλγαρικού στρατού και τον τουρκικό κίνδυνο. Προφανώς, η Βουλγαρία δεν ήταν σίγουρη για την έκβαση της επικείμενης αναμέτρησης. Ωστόσο, ο Βόρις Γ΄ άφησε ανοικτό το ζήτημα της προσχώρησης της Βουλγαρίας στον Άξονα σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας. Μετά την αποτυχία της ιταλικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας, ο Χίτλερ φοβόταν αεροπορικές επιδρομές των Άγγλων από τη Λήμνο εναντίον των ρουμανικών πετρελαιοπηγών. Η Βουλγαρία δέχτηκε τη γερμανική πρόταση για την εγκατάσταση ενός δικτύου αντιαεροπορικού συναγερμού στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ενώ Γερμανοί αξιωματικοί με πολιτική περιβολή εισήλθαν στη Βουλγαρία. Η προσχώρηση της Βουλγαρίας στον Άξονα ήταν θέμα χρόνου.

Μετά τη συγκρότηση του Άξονα Γερμανίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας (27.9.1940), την είσοδο γερμανικού στρατού στη Ρουμανία και την προσχώρηση του Αντωνέσκου στον Άξονα (23 Νοεβρίου 1940), η Σοβιετική Ένωση προσπάθησε να πείσει τον Βόρι Γ΄ και την κυβέρνηση Φίλωφ να αποδεχτούν την υπογραφή ενός σοβιετοβουλγαρικού συμφώνου αμοιβαίας βοήθειας. Πρόθεση των Σοβιετικών ήταν να εγκαταστήσουν μια στρατιωτική βάση στη Βουλγαρία. Παρόλο που θεωρητικά ίσχυε το σοβιετογερμανικό σύμφωνο μη επίθεσης της 23ης Αυγούστου 1939, ο Στάλιν δεν απέκλειε την εξαπόλυση γερμανικής επίθεσης εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Στην περίπτωση αυτή οι Γερμανοί θα χρησιμοποιούσαν τα λιμάνια της Ρουμανίας ή τα Στενά. Αν οι Σοβιετικοί είχαν αεροπορικές και χερσαίες δυνάμεις στη Βουλγαρία, η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να αμυνθεί. Αυτός ήταν ο κύριος σκοπός της επίσκεψης του Σοβιετικού διπλωμάτη, Αρκάντιγι Σομπόλεφ, στη Σόφια, στις 25 Νοεμβρίου 1940, αμέσως μετά την προσχώρηση της Ρουμανίας στον Άξονα. *Ο Σομπόλεφ επέμενε στην υπογραφή ενός σοβιετοβουλγαρικού συμφώνου αμοιβαίας βοήθειας. Η Σοβιετική Ένωση δεν θα επενέβαινε στα εσωτερικά της Βουλγαρίας ούτε θα επηρέαζε την εξωτερική της πολιτική, θα υποστήριζε μάλιστα τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας επί της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης, ισχυρίστηκε ο Σοβιετικός διπλωμάτης. Οι σοβιετικές προτάσεις προκάλεσαν σκεπτικισμό στη βουλγαρική ηγεσία η οποία εκτιμούσε ότι η εγκατάσταση σοβιετικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία θα απειλούσε την ανεξαρτησία της χώρας και θα ενίσχυε την κομμουνιστική προπαγάνδα. Άλλωστε οι στενές σχέσεις της Γερμανίας με τη Βουλγαρία δεν επέτρεπαν μια τόσο γενναιόδωρη στάση της Σόφιας έναντι της Μόσχας. Το Βερολίνο είχε συμβου-*

λεύσει τη Βουλγαρία να μην υπογράψει σύμφωνο αμοιβαίας βοήθειας με τους Σοβιετικούς και να προσχωρήσει στο Άξονα. Η άρνηση της Γερμανίας να αναγνωρίσει τη Βουλγαρία ως σοβιετική σφαίρα επιρροής επιδείνωσε τις σοβιετο-γερμανικές σχέσεις. Η επίσκεψη του Σομπόλεφ στη Βουλγαρία έμεινε ένα επείσодιο χωρίς επαύριο.

Τον Δεκέμβριο του 1940 η κυβέρνηση Φίλφελντ έλαβε και τα πρώτα μέτρα κατά των Εβραίων, εξευμενίζοντας τη Γερμανία (απαγόρευση επαφών Βουλγάρων με Εβραίους, απόλυση των Εβραίων από δημόσιες υπηρεσίες και το στράτευμα, απαγόρευση σύναψης μικτών γάμων, αποκλεισμός των Εβραίων από την οικονομική ζωή της Βουλγαρίας, απαγόρευση αλλαγής τόπου κατοικίας, εκποίηση της περιουσίας των Εβραίων κτλ.). Πρόκειται για το διαβόητο νομοσχέδιο «*περί προστασίας του έθνους*» το οποίο, παρά τις ενστάσεις Βουλγάρων βουλευτών (του Δημοκρατικού και του Εργατικού Κόμματος), τελικά ψηφίστηκε από το πειθήνιο, άχρωμα πολιτικά Κοινοβούλιο. Καθώς η Γερμανία προετοιμάζε την επίθεση εναντίον της Ελλάδας (Marita Operation) και της Σοβιετικής Ένωσης (Barbarosa Operation), η Βουλγαρία δεν είχε λόγους να εμμένει στην ουδετερότητα. Ανησυχία προκαλούσε μονάχα η στάση της Τουρκίας.

Μετά τη διάλυση των τουρκικών οργανώσεων από την κυβέρνηση Γκεοργκίεφ το 1934 οι σχέσεις Βουλγαρίας – Τουρκίας ψυχράνθηκαν. Η σύμβαση του Μοντραί (1936), η οποία έδινε στην Τουρκία το δικαίωμα οχύρωσης των Στενών και αποκαθιστούσε την τουρκική κυριαρχία, προκάλεσε ικανοποίηση στη Σόφια, γιατί άνοιγε τον δρόμο για την αναγνώριση και του δικαιώματος της Βουλγαρίας για επανεξοπλισμό. Μέσω των Στενών που ήταν τώρα υπό άμεσο τουρκικό έλεγχο η Βουλγαρία θα μπορούσε να μεταφέρει το πολεμικό της υλικό. *Η Βουλγαρία αναγνώρισε τότε την ύπαρξη τουρκικής μειονότητας στην επικράτειά της και εισήγαγε την τουρκική γλώσσα στα σχολεία των Μουσουλμάνων.* Αλλά τα ισχυρά οχυρωματικά έργα των Τούρκων στην Αδριανούπολη, η συγκέντρωση μεγάλου όγκου τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ανατολική Θράκη, η απόρριψη από την Άγκυρα του βουλγαρικού αιτήματος για εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο και η ελληνοτουρκική συμμαχία ανησυχούσαν τη Σόφια. Η Τουρκία είχε υπογράψει με την Αγγλία στις 12 Μαΐου 1939 τις δηλώσεις κοινής εγγύησης της ειρήνης. Στις 23 Ιουλίου 1939 η Τουρκία υπέγραψε και με τη Γαλλία παρόμοιες δηλώσεις, αφού πρώτα εξασφάλισε το Σαντζάκι της Αλεξανδρέττας (Συρία) το οποίο η Γαλλία απέδωσε στην Τουρκία χάρη της μελλοντικής συμμαχίας. Οι αγγλο-γαλλο-τουρκικές δηλώσεις ήταν το προοίμιο μιας αγγλο-γαλλο-τουρκικής συμμαχίας. Η τριπλή αγγλο-γαλλο-τουρκική συνθήκη *αμοιβαίας βοήθειας αμυντικού χαρακτήρα* και η στρατιωτική σύμβαση υπογρά-

φτηκαν τον Οκτώβριο του 1939. *Επρόκειτο για μια αγγλο-γαλλο-τουρκική αμυντική συμμαχία, στρεφόμενη κατά της Ιταλίας και με ισχύ μονάχα στη Μεσόγειο.* Ο Ινονού απέφυγε να συνδέσει την τριμερή αγγλο-γαλλο-τουρκική συνθήκη με τη Βαλκανική Συνεννόηση και αρνήθηκε να υπογράψει στρατιωτική σύμβαση με την Ελλάδα. Ωστόσο, η αγγλο-γαλλο-τουρκική συνθήκη αμοιβαίας βοήθειας της 19ης Οκτωβρίου δεν τελεσφόρησε. Παρά τις υποσχέσεις της, η Αγγλία δεν χορήγησε στην Τουρκία την απαιτούμενη στρατιωτική βοήθεια ούτε καταστρώθηκαν κοινά επιτελικά σχέδια με σαφείς στόχους. Όταν στις 3 Μαΐου 1939 ο Βιατσεσλάβ Μολότωφ ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης, εγκατέλειψε την πολιτική του προκατόχου του Μαζίμ Λιτβίνωφ για τη συγκρότηση ενός συστήματος συλλογικής ευρωπαϊκής ασφάλειας και υιοθέτησε την πολιτική της προσωρινής προσέγγισης με τη Γερμανία για την πραγματοποίηση της αναθεωρητικής πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης (βαλτικές χώρες, ουκρανικές και λευκορωσικές περιοχές της Πολωνίας, Βεσσαραβία) για αμυντικούς λόγους. Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας επί Κεμάλ Ατατούρκ και Ρουσδή Αρά είχε στηριχθεί στον άξονα μιας ισχυρής συμμαχίας με την Αγγλία στη Μεσόγειο και με τη Σοβιετική Ένωση στη Μαύρη Θάλασσα. Μετά τον θάνατο του Ατατούρκ (10.11.1938) ο νέος Πρόεδρος, Ισμέτ Ινονού, και ο υπουργός Εξωτερικών, Σουκρί Σαράτσογλου, δεν μετέβαλαν τον άξονα της πολιτικής του Ατατούρκ. Μέχρι τον Απρίλιο του 1939 η Αγγλία ήταν απρόθυμη να συνάψει στρατιωτική συμμαχία με την Τουρκία, για να μην αναλάβει δεσμεύσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά και στα τέλη του 1939, μετά την υπογραφή της τριμερούς συνθήκης συμμαχίας της 19ης Οκτωβρίου, οι δυνατότητες της Αγγλίας για παράσχει ισχυρή στρατιωτική βοήθεια στην Τουρκία ήταν περιορισμένες. Μετά την υπογραφή του γερμανοσοβιετικού συμφώνου μη επίθεσης της 23ης Αυγούστου 1939 η Σοβιετική Ένωση ήταν για την Τουρκία ένας απρόβλεπτος παράγοντας. Η ανακίνηση ζητήματος αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών (ανοίγματος των Στενών για σοβιετικά πλοία) από τον Μολότωφ και τον Στάλιν κατά την επίσκεψη του Σαράτσογλου στη Μόσχα (τέλη Σεπτεμβρίου-αρχές Οκτωβρίου 1939) και η επίθεση της Σοβιετικής Ένωσης κατά της Φινλανδίας (χειμώνας 1939/40) προκάλεσαν την ανησυχία της Αγκυρας. Όταν στις 10 Ιουνίου 1940 η Ιταλία εισήλθε στον πόλεμο, η Τουρκία δεσμευόταν με βάση τη συνθήκη της 19ης Οκτωβρίου 1939 να στραφεί κατά της Ιταλίας. Αλλά η Γαλλία είχε καταρρεύσει και έτσι το ένα μέλος της συμμαχίας δεν υπήρχε. Η έλλειψη ουσιαστικής βοήθειας από την Αγγλία, η κατάρρευση της Γαλλίας και η αβέβαιη στάση της Σοβιετικής Ένωσης συντέλεσαν ώστε η Τουρκία να χαράξει πλέον την πολιτική της ουδετερότητας, μην παραβλέποντας την ακατάσχετη δυ-

ναμική της Γερμανίας. Με γερμανική παρέμβαση υπογράφηκε η Βουλγαρο-Τουρκική Διακήρυξη Φιλίας στις 17 Φεβρουαρίου 1941 και η Βουλγαρία εξασφαλίστηκε από τον ενδεχόμενο τουρκικό κίνδυνο. Για να αποτραπεί η προσχώρηση της Βουλγαρίας στον Άξονα, οι αγγλικές μυστικές υπηρεσίες προσπάθησαν να οργανώσουν πραξικόπημα στη Βουλγαρία, στρατολογώντας κυρίως την αριστερή πτέρυγα του Αγροτικού Κόμματος (Pladne). Οι βουλγαρικές αρχές ενημερώθηκαν έγκαιρα και επιχείρησαν να συλλάβουν τον αγροτικό ηγέτη Γκεόργκι Δημητρώφ, ο οποίος κατέφυγε στην αγγλική πρεσβεία της Σόφιας και από εκεί φυγαδεύτηκε στην Τουρκία.

Την 1η Μαρτίου 1941 η βουλγαρική κυβέρνηση του Μπόγκνταν Φίλωφ προσχώρησε στον Άξονα, εξασφαλίζοντας τη Δυτική Θράκη (εκτός του Έβρου) και την Ανατολική Μακεδονία ως κατοχική ζώνη.

Το πραξικόπημα της 27ης Μαρτίου 1941 στη Γιουγκοσλαβία και η γερμανική επίθεση εναντίον της χώρας αυτής σήμαιναν μεγαλύτερη εμπλοκή της Βουλγαρίας στις Δυνάμεις του Άξονα σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας. Στη «νέα τάξη» πραγμάτων η Γερμανία παραχώρησε στη Βουλγαρία ως κατοχικές ζώνες (εκτός από τη Δυτική Θράκη και την Ανατολική Μακεδονία), το μεγαλύτερο μέρος της σερβικής Μακεδονίας και τις λεγόμενες δυτικές επαρχίες (Τσάρμπροντ και Μποσίλεφγκραντ), όπου υπήρχε βουλγαρικός πληθυσμός. Η Βουλγαρία του Φίλωφ και του βασιλιά Βόριδος Γ΄ κατέστη «ηγεμονική δύναμη» στα Βαλκάνια. Στη σερβική Μακεδονία ο βουλγαρικός στρατός αρχικά έγινε δεκτός ως απελευθερωτικός και κατά το πρώτο διάστημα εκδηλώθηκε ένα έντονο φιλοβουλγαρικό πνεύμα. Οι Βούλγαροι βελτίωσαν την υποδομή της σερβικής Μακεδονίας και επιδόθηκαν με ιδιαίτερο ζήλο στην ίδρυση βουλγαρικών σχολείων για τη διδασκαλία της βουλγαρικής γλώσσας και ιστορίας. Ίδρυσαν και Πανεπιστήμιο στα Σκόπια. Απαγορεύτηκε η δημόσια ομιλία της σερβικής γλώσσας, Σέρβοι και Σερβομάνοι υπέστησαν διώξεις. Ωστόσο, το αρχικό φιλοβουλγαρικό κλίμα σύντομα διαδέχθηκε μια αίσθηση συνεχώς διογκούμενης δυσανεξίας από τη βουλγαρική διοίκηση. Το συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα που επέβαλε το βουλγαρικό κράτος, η μη προώθηση ντόπιων στη στελέχωση του διοικητικού μηχανισμού με το επιχείρημα ότι δεν γνώριζαν την επίσημη βουλγαρική γλώσσα ύστερα από 20 χρόνια εκσερβισμού, οι αυθαιρεσίες και η αλαζονική συμπεριφορά των Βουλγάρων υπαλλήλων, τα προβλήματα του επισιτισμού και η άνθιση της αισχροκέρδειας ήταν οι βασικότεροι λόγοι. Επίσης, δεν επιτεύχθηκε η ένωση ολόκληρης της σερβικής και ελληνικής Μακεδονίας στο βουλγαρικό κράτος. Οι αλβανόφωνες περιοχές του Τέτοβο, του Γκόστιβαρ, της Δίβρας, της Στρούγκας (και η λίμνη της Αχρίδας) εντάχθηκαν στην ιταλο-αλβανική ζώνη, ενώ από

την ελληνική Μακεδονία μονάχα η Ανατολική Μακεδονία τελούσε υπό βουλγαρική κατοχή. Η VMRO του Μιχαήλωφ αρχικά επικρότησε την ένωση της Βουλγαρίας με τη Μακεδονία. Αλλά όταν συνειδητοποίησε ότι δεν επιτεύχθηκε η ένωση ολόκληρης της Μακεδονίας με τη Βουλγαρία επέστρεψε στη γραμμή της «Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας» και αρνήθηκε να συνεργαστεί με το βουλγαρικό κράτος, παρόλο που η κυβέρνηση Φίλωφ χορήγησε αμνηστία στους Βουλγαρομακεδόνες. Ο Μιχαήλωφ, ο οποίος είχε συλληφθεί από τη Γκεστάπω στην Πολωνία, δέχτηκε να συνεργαστεί με τους Γερμανούς και περέμενε στη διάρκεια του πολέμου στο Ζάγκρεμπ, στη βίλα του Πάβελιτς, προπαγανίζοντας την «Ανεξάρτητη Μακεδονία» και δημιουργώντας προβλήματα στο βουλγαρικό κράτος.

Στη Δυτική Θράκη και την Ανατολική Μακεδονία οι Βούλγαροι επέβαλαν σκληρό κατοχικό καθεστώς και προσπάθησαν να εκβουλγαρίσουν τις περιοχές αυτές. Προέβησαν σε εκδίωξη των Ελλήνων από τη Δυτική Θράκη (εκτός του νομού Έβρου που ήταν υπό γερμανική κατοχή) και την Ανατολική Μακεδονία (ιδίως μετά την εξέγερση της Δράμας τον Σεπτέμβριο του 1941, που ήταν βουλγαρική πρόκληση) και εγκατέστησαν Βούλγαρους. Πάνω από 150.000 Έλληνες κατέφυγαν στη γερμανοκρατούμενη και ιταλοκρατούμενη Ελλάδα. Πολλοί δεν επέστρεψαν μετά τον πόλεμο, πράγμα που είχε επιπτώσεις στη δημογραφική σύνθεση της Δυτικής Θράκης. Με ορμητήριο τη *βουλγαρική λέσχη* της Θεσσαλονίκης και τις βουλγαρικές στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης, που υπάγονταν στη γερμανική στρατιωτική διοίκηση του Κουρτ φον Κρένσκυ, η Βουλγαρία ανέπτυξε μια έντονη φιλοβουλγαρική προπαγάνδα στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία. Η βουλγαρική λέσχη, που ιδρύθηκε στις 24 Μαΐου 1941 (ημέρα των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου), παρουσιάστηκε ως πολιτιστικός σύλλογος των Βουλγάρων, στην ουσία ωστόσο επιδόθηκε σε βουλγαρική προπαγάνδα, διανέμοντας ειδικά δελτία σε όσους ήθελαν να πολιτογραφηθούν Βούλγαροι. Οι κάτοχοι των δελτίων παραλάμβαναν τρόφιμα από τους Βούλγαρους, μπορούσαν να αγνοούν και να παρακάμπτουν τις ελληνικές αρχές και να μεταβαίνουν ανενόχλητα από τη Φλώρινα στο Μοναστήρι. Οι γερμανικές παρεμβάσεις δεν είχαν ουσιαστική επίδραση στον περιορισμό της δράσης της λέσχης. Φορείς της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Δυτική Μακεδονία ήταν κυρίως Σλαβόφωνοι που είχαν φυλακιστεί ή εξοριστεί ως «Μακεδόνες» κομμουνιστές την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά και απελευθερώθηκαν από τη βουλγαρική πρεσβεία το 1941. Με υποσχέσεις για χρηματική ενίσχυση και τη διάδοση φημών για επικείμενη είσοδο βουλγαρικού στρατού στη Δυτική Μακεδονία προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ένα φιλοβουλγαρικό κλίμα σε σλαβόφωνα χωριά της Έδεσσας,

της Φλώρινας και Καστοριάς. Ο Κρένσκυ διέταξε τις ελληνικές αρχές να μην προβαίνουν σε πολιτική διακρίσεων και απαγόρευσε τη λειτουργία βουλγαρικών σχολείων και εκκλησιών στη Δυτική Μακεδονία, όπως και τη διοργάνωση βουλγαρικών πολιτιστικών εκδηλώσεων. Τακτική των Γερμανών ήταν να διατηρούν μια ισορροπημένη στάση έναντι Ελλήνων και Βουλγάρων και να μην υποθάλπουν το εθνικό μίσος. Μόνο στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε βουλγαρική εκκλησία και σχολείο στη διάρκεια της κατοχής. Χάρη στις ενέργειες του Γερμανού πρεσβευτή στην Αθήνα, Γκιούντερ Άλτενμπουργκ, δεν εφαρμόστηκε τελικά ο βουλγαρικός νόμος του 1942 για τη χορήγηση της βουλγαρικής υπηκοότητας στους μη Βούλγαρους ως προς την καταγωγή στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές. Όσοι δεν θα αποδέχονταν τη βουλγαρική υπηκοότητα θα έπρεπε να απελαθούν, σύμφωνα με τον νόμο.

Για την αντιμετώπιση των ανταρτών του ΕΛΑΣ οι ιταλικές στρατιωτικές αρχές στην Καστοριά, τον Μάρτιο του 1943, και οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές τον Ιούνιο του 1944 στην Έδεσσα, με τη συνδρομή του Μιχαήλωφ, προέβησαν στη συγκρότηση ενόπλων σωμάτων βουλγαριζόντων Σλαβοφώνων, γνωστών με το συμβατικό όνομα «Οχράνα». Η «Οχράνα», προπαγανδίζοντας το χιμαιρικό, υποβολιμαίο σύνθημα της «Ανεξάρτητης Μακεδονίας», εξελίχθηκε σε μια τρομοκρατική οργάνωση με θύματα Έλληνες και ελληνόφωνους Σλαβόφωνους («κακούς Βούλγαρους»). Αλλά από τα τέλη του 1943 η πρωτοβουλία κινήσεων στο Μακεδονικό πέρασε στο ΚΚΕ.

Με την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος στη Βουλγαρία κλίμα έντασης και δυσπιστίας επικράτησε στις διμερείς σχέσεις. Η διεκδίκηση της Δυτικής Θράκης από την κομμουνιστική Βουλγαρία στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων και η εμπλοκή της Βουλγαρίας στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο δημιούργησαν ένα εχθρικό κλίμα.

Η ελληνο-γιουγκοσλαβο-τουρκική προσέγγιση το 1953/1954 επέσπευσε ωστόσο και την αποκατάσταση των ελληνοβουλγαρικών διπλωματικών σχέσεων. Πρόθεση της Μόσχας ήταν να αποτραπεί η στενότερη σύνδεση της Γιουγκοσλαβίας με τον δυτικό κόσμο. Αν η Βουλγαρία είχε διπλωματική εκπροσώπηση στην Αθήνα, θα παρακολουθούσε καλύτερα τις εξελίξεις στην Ελλάδα και τη βαλκανική της πολιτική, εκτιμούσε η Μόσχα. Μετά την επιτυχή έκβαση των εργασιών μιας ελληνοβουλγαρικής επιτροπής για τη χάραξη των συνόρων το 1953, τον Ιούλιο του 1954 αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές σχέσεις, σε επίπεδο όμως επιτετραμμένων, και όχι πρέσβων, μέχρι το 1964. *Το βασικό ζήτημα στις διμερείς σχέσεις ήταν οι πολεμικές αποζημιώσεις ύψους 45 εκατ. δολαρίων που όφειλε να καταβάλει η Βουλγαρία στην Ελλάδα. Η Βουλγαρία, αντίθετα, απαί-*

τησε να αφαιρεθούν από το ποσό αυτό τα χρέη της Ελλάδας προς τη Βουλγαρία που προέκυψαν από τις εκκρεμότητες της συμφωνίας Καφαντάρη – Μολλόφ (1927) και από την εναπομείνασα περιουσία των Βουλγάρων στη Ελλάδα μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού τον Οκτώβριο του 1944. Το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '50 σηματοδεύτηκε από κλίμα έντασης. Η συνεχής μυστική αποστολή Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, που ζούσαν στη Βουλγαρία, ως κατασκόπων στην Ελλάδα, συντηρούσε ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Όταν τέθηκε ζήτημα εγκατάστασης πυραύλων μέσου βεληνεκούς στην Ελλάδα, στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, η Βουλγαρία διαμαρτυρήθηκε και ζήτησε το 1959 την υπογραφή ενός ελληνοβουλγαρικού συμφώνου μη επίθεσης. Λόγω αντιδράσεων της ελληνικής κοινής γνώμης και της αντιπολίτευσης, τελικά στα τέλη του 1959 αποφασίστηκε η εγκατάσταση συστημάτων τακτικών πυρηνικών όπλων μικρού βεληνεκούς και όχι πυραύλων. Ο Τόντωρ Ζίφκωφ, Γενικός Γραμματέας του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος, υποχώρησε στο ζήτημα της εγκατάστασης πυρηνικών όπλων, εκτιμώντας ότι στην Ελλάδα υπάρχει νόμιμη δημοκρατική και αριστερή αντιπολίτευση και έτσι θα αναμένονταν δυναμικές κινητοποιήσεις, αν ετίθετο ζήτημα χρήσης πυρηνικών όπλων. Η κυβέρνηση Καραμανλή τόνιζε στη Σόφια ότι ήταν απαραίτητη και η ελληνική συγκατάθεση στη χρήση πυρηνικών όπλων.

Η Βουλγαρία υπολόγιζε αρχικά το ύψος των ελληνικών οφειλών στο υπερβολικό ποσό των 51.000.0000 δολαρίων. Τελικά το ζήτημα λύθηκε τον Ιούλιο του 1964, όταν, λόγω του κρίσης του Κυπριακού και του κινδύνου ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου συμβιβάστηκε με τη συμβολική καταβολή 7.000.000 δολαρίων από τη Βουλγαρία, ώστε η Ελλάδα να έχει εξασφαλισμένα τα βόρεια σύνορά της. Υπογράφηκαν επίσης 12 συνολικά συμφωνίες με αντικείμενο το εμπόριο, τις τηλεπικοινωνίες και τις μεταφορές, τις μορφωτικές ανταλλαγές και τον τουρισμό. Το ποσό των 7.000.000 δολαρίων θα καλυπτόταν με την εισαγωγή εμπορικών και τεχνικών ειδών από τη Βουλγαρία και την παραχώρηση υδάτων του ποταμού Άρδα για 60 χρόνια για το πότισμα ελληνικών αγρών.

Στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις επικράτησε ένα κλίμα ύφεσης και συνεργασίας. Το δικτατορικό καθεστώς των συνταγματαρχών αποφάσισε στις αρχές του 1970 την ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων με τις ανατολικές χώρες, αλλά στη βάση ενός κώδικα καλής διεθνούς συμπεριφοράς (σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας, μη ανάμιξη στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας), όπως τον όρισε ο υπουργός Εξωτερικών Παναγιώτης Πιπινέλης. Τον Μάρτιο του 1970 υπογράφηκε στην Αθήνα νέα εμπορική συμφωνία πενταετούς διάρκειας. Προ-

έβλεπε την εισαγωγή βουλγαρικών προϊόντων ύψους 22.000.000 δολαρίων και την εξαγωγή ελληνικών προϊόντων ύψους 25.000.000. δολαρίων ετησίως. Τον Μάιο του 1970 ο υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας, Ιβάν Μπάσεφ, επισκέφθηκε σύντομα την Αθήνα, προερχόμενος από την Αίγυπτο, και συζήτησε θέματα διμερούς ελληνοβουλγαρικής συνεργασίας. *Τον Ιούλιο του 1970 υπογράφηκαν στη Σόφια τρεις συμφωνίες για θέματα υδροοικονομίας, την αξιοποίηση δηλαδή των υδάτων των ποταμών Στρυμόνα και Νέστου, τη σύνδεση των ηλεκτρικών δικτύων των δύο χωρών και την ανάπτυξη του τουρισμού.* Τον Ιούλιο του 1971 ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς, επισκέφθηκε τη Σόφια. Ήταν η πρώτη επίσκεψη Έλληνα υπουργού Εξωτερικών σε σοσιαλιστική χώρα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Συμφωνήθηκε η συγκρότηση μικτής διυπουργικής επιτροπής για την προώθηση της οικονομικής, βιομηχανικής και επιστημονικο-τεχνικής συνεργασίας. Κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα, τον Μάιο του 1973, ο υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας, Πέταρ Μλαντένοφ, υπέγραψε με τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Φαίδωνα Αννινο-Καβαλιεράτο, «*Διακήρυξη για καλή γειτονία, συνδιαλλαγή και συνεργασία*», μορφωτική και προξενική σύμβαση. *Σύντομα άνοιξε βουλγαρικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη και ελληνικό προξενείο στη Φιλιπούπολη. Επόμενος στόχος της Βουλγαρίας ήταν η λειτουργία μιας ελεύθερης ζώνης στη Θεσσαλονίκη.*

Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα (1974) οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις εισήλθαν σε νέα φάση. Η Ελλάδα χρειαζόταν την υποστήριξη της Βουλγαρίας για το Κυπριακό και την ελληνοτουρκική διαφορά και ήθελε να έχει εξασφαλισμένα τα σύνορά της σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου. *Σταθμός στην εξέλιξη των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων ήταν η επίσκεψη του Καραμανλή στη Σόφια (2-4 Ιουλίου 1975), η πρώτη επίσημη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στη Βουλγαρία. Κατά τις συνομιλίες του Καραμανλή με τον Ζίφκωφ θίχτηκαν ζητήματα διμερούς συνεργασίας, διαβαλκανικής συνεργασίας και διεθνούς πολιτικής. Δεν υπήρξαν διαφωνίες στην προώθηση της διμερούς οικονομικής και πολιτιστικής συνεργασίας. Η δήλωση του Ζίφκωφ ότι η Βουλγαρία δεν έχει εδαφικές διεκδικήσεις ούτε θα εγείρει μειονοτικά ζητήματα και η διαβεβαίωσή του ότι η Βουλγαρία δεν θα εκμεταλλευτεί την ελληνοτουρκική διαφορά, τηρώντας μια ουδέτερη στάση, και ότι δεν πρόκειται να εμπλακεί σε πολεμικές περιπέτειες με άλλο βαλκανικό κράτος προκάλεσαν ικανοποίηση στον Έλληνα πρωθυπουργό. Ήταν εμφανής η προσπάθεια του Ζίφκωφ να άρει οριστικά το χρόνιο κλίμα δυσπιστίας μεταξύ των δύο χωρών. Στο κοινό ανακοινωθέν υπογραμμίστηκε η διμερής ελληνοβουλγαρική συνεργασία και η ανυπαρξία ουσιαστικών προβλημάτων μεταξύ των δύο χωρών. Αναζητήθηκε λύση του Κυπριακού σύμφω-*

να με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ και οι δύο πλευρές τάχθηκαν υπέρ της εδαφικής ακεραιότητας, της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας της Κύπρου, της αποχώρησης των ξένων στρατευμάτων και της επιστροφής των προσφύγων, της σύγκλησης μιας ευρύτερης διεθνούς συνδιάσκεψης για το Κυπριακό σε περίπτωση ανάγκης.

Η Βουλγαρία συμμετείχε στη διαβαλκανική συνάντηση της Αθήνας τον Φεβρουάριο του 1976, απέφυγε όμως, ως μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας, την υπογραφή πολυμερών συμφωνιών, αρκούμενη σε διμερείς, διότι δεν μπορούσε να ταυτιστεί με τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία. Πρότεινε την αναζήτηση της λύσης του Κυπριακού όχι εντός του ΝΑΤΟ, αλλά στο πλαίσιο μιας διεθνούς συνδιάσκεψης, ώστε να έχει λόγο και η Σοβιετική Ένωση. Η Σοβιετική Ένωση στο παρελθόν ήταν πρόθυμη να αποτρέψει τουρκική εισβολή στην Κύπρο, όσο ήταν Πρόεδρος ο Μακάριος, διότι η αδέσμευτη εξωτερική πολιτική του Μακαρίου, το γεγονός δηλαδή ότι η Κύπρος δεν ήταν μέλος του ΝΑΤΟ, εξυπηρετούσε τα σοβιετικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή. Αλλά η Μόσχα δεν είχε την πρόθεση να αναμιχθεί στη διένεξη Αθήνας – Λευκωσίας. Μετά την ανατροπή του Μακαρίου δεν είχε λόγους να αντιδράσει στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η ελληνοτουρκική διένεξη για την Κύπρο εξασθενούσε τη νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ, εκτιμούσαν τώρα Σόφια και Μόσχα.

Η Ελλάδα το 1976 επέτρεψε τη διεξαγωγή του βουλγαρικού διαμετακομιστικού εμπορίου μέσω Θεσσαλονίκης προς τις αραβικές χώρες. Η Βουλγαρία απέκτησε ελεύθερη εμπορική ζώνη στη Θεσσαλονίκη. Το 1979 άνοιξε νέα συνοριακή διάβαση (Ορμένιο – Σβίλενγκραντ). Μόνο στο ζήτημα των νερών του Νέστου και του Στρυμόνα, που κατακρατούνταν στη Βουλγαρία, δεν επήλθε ελληνοβουλγαρική συμφωνία, χωρίς όμως να επηρεατούν σοβαρά οι διμερείς σχέσεις. *Ελλάδα και Βουλγαρία δεν αναγνώριζαν επίσης «μακεδονικό έθνος» ως ιστορική οντότητα και «μακεδονικές» μειονότητες.*

Ο κοινός τουρκικός κίνδυνος συνέβαλε στη δεκαετία του '80 σε μια στενότερη προσέγγιση Ελλάδας – Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία διαβεβαίωσε την Ελλάδα ότι δεν είχε τίποτα να φοβηθεί από τη βόρεια γείτονα χώρα και σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου θα μπορούσε να μετακινήσει τις μεραρχίες της από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Η Βουλγαρία θα τηρούσε μια ευμενής ουδετερότητα σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης.

Σπυρίδων Σφέτας
Αναπληρωτής Καθηγητής
Βαλκανικής Ιστορίας Α.Π.Θ.